

Magyar Sion

Új folyam II. (XLIV.)
2008/2.

Egyházi tudományos folyóirat

*„Inter persecutiones mundi et consolationes
Dei Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

Fővédnök: *Erdő Péter* bíboros, prímás, érsek

Felelős szerkesztő: *Székely János* püspök, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A szerkesztőbizottság tagjai:

Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök

Ladocsi Gáspár püspök

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye

Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Peter Blaho, a Nagyszombati Egyetem (Trnavská univerzita) professzora

Ivan Chalupecký, a Rózsahegy Katolikus Egyetem

(Katolícka univerzita v Ružomberku) professzora

Cséfalvay Pál, a Keresztény Múzeum igazgatója

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója

Esztó Péterné, az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárosa

Gaál Endre, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának dékánja

Jozef Hal'ko, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója

Herdics György apát, a *Remény* főszerkesztője

Horváth Károly plébános

Käfer István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, a Szent Adalbert

Közép-Európa Kutatócsoport igazgatója

Németh László, a Pápai Magyar Intézet rektora

Szakál László esperes, a *Remény* főszerkesztő-helyettese

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészettudományi Karának dékánja

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ (2500 Esztergom,
Szent István tér 10.) megbízásából a Glória kiadó (Jilemnického 4,
903 01 Senec, Szlovákia).

ISSN 1337-2491

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

Erdő Péter

Meszlényi Zoltán

káptalani megválasztásának egyházjogi háttere

Adalékok a püspöki szék akadályoztatásának kánonjogi kezeléséhez

1. A probléma

A megyéspüspök személyének vagy más szóval a püspöki székeknek az akadályoztatása olyan rendkívüli helyzet, amelyre nézve a kánoni jog ősi idők óta különböző intézményes megoldásokat keres. A hatályos Egyházi Törvénykönyv 413. kánonja szerint „a szék akadályoztatása esetén, hacsak a Szentszék másként nem rendelkezik, az egyházmegye vezetése a koadjutor püspököt illeti, ha van, ennek hiányában vagy akadályoztatása esetén valamelyik segédpüspököt vagy általános helynököt, illetve püspöki helynököt vagy más papot, a személyek olyan sorrendjének megtartásával, amelyet a megyéspüspök által az egyházmegye birtokbavétele után mielőbb összeállítandó jegyzék meghatároz; ezt a metropolitával közlendő jegyzéket legalább három évenként meg kell újítani, és az irodaigazgatónak titokban kell őriznie” (413. k. 1. §). Az előzményekhez képest ebben a kánonban újdonság, hogy a koadjutor püspök mindig utódlási joggal rendelkezik (403. k. 3. §). A koadjutor püspököt a megyéspüspök a hatályos jog szerint köteles általános helynökké kinevezni (406. k. 1. §). Új a kánonban a segédpüspök külön említése is. Több magyarázó szerint koadjutor hiányában akkor is a segédpüspöknek kell átvennie akadályoztatás esetén a kormányzást, ha esetleg nem ő az általános helynök. Akik ezt vallják, a 405. k. 2. §-ára hivatkoznak, amely kifejezetten említi, hogy a koadjutor püspök és a különleges jogokkal felruházott segédpüspök (vö. 403. k. 2. §) akadályoztatás esetén helyettesíti a megyéspüspököt. Az ezen a nézeten lévő szerzők szerint ez kiterjesztő magyarázat révén alkalmazható lenne olyan segédpüspökre is, aki különleges jogokkal nincs felruházva.¹ Újdonság az 1917-es *Codex Iuris*

¹ WALCZAK, R., *Sede vacante come conseguenza della perdita di un ufficio ecclesiastico nel Codice di Diritto Canonico del 1983* (Pontificia Universitas Lateranensis, Institutum Utriusque Iuris, Theses ad Doctoratum in Iure Canonico) (Roma 2008) 180.

*Canonicus*hez képest az is, hogy a kánon püspöki helynökökről (*vicarius episcopalis*) is beszél. Ezt a tisztséget a régi egyetemes jog nem ismerte, hanem csupán a II. Vatikáni Zsinat határozata nyomán (*Christus Dominus* 27) került bevezetésre. Az alábbiakban azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mi volt Mindszenty József bíboros 1948. december 26-i letartóztatása és Drahos János általános helynök 1950. június 15-i halála után az Esztergomi Főegyházmegye vezetésének jogi állapota, vagyis milyen jogi helyzetben került sor Drahos János temetése után közvetlenül, 1950. június 17-én déli 12 óra és 13 óra 15 perc között² arra a káptalani választásra, amelynek eredményeképpen Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök átvette a főegyházmegye kormányzását. Különös figyelmet érdemel az is, hogy a kiváló egyházjogász hírében álló Meszlényi Zoltán maga hogyan értékelte a kialakult jogi helyzetet. Mindezen kérdések megválaszolása hozzájárulhat a magyar egyháztörténelem néhány korabeli eseményének pontosabb megértéséhez és a rendkívüli helyzetekre vonatkozó kánonjogi megoldások értékeléséhez is.

2. A püspöki szék akadályoztatásának kezelése az 1917-es Egyházi Törvénykönyv és az azt követő gyakorlat szerint

Az 1983-as *Codex Iuris Canonici* imént idézett 413. kánonjának forrásai között az Egyházi Törvénykönyv hiteles magyarázatára alakult pápai bizottság szövegkiadása az 1917-es CIC 427. és 429. kánonját, valamint a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozatának 27. pontját, továbbá a Hitterjesztési Kongregáció (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) 1954. január 25-én kiadott 3. válaszát említi.³ Meszlényi Zoltán megválasztásának idején e források közül csak az 1917-es CIC kánonjai voltak hatályban.

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 429. kánonja szerint, ha a püspöki szék a püspök fogsága, kiutasítása, száműzetése vagy képtelensége miatt úgy van akadályozva, hogy a püspök az egyházmegyéhez tartozó személyekkel még levél útján sem tud érintkezni, az egyházmegye kormányzása, hacsak a Szentszék másként nem rendelkezett, a püspök általános helynökére vagy más egyházi férfira száll, akit a püspök „delegált” (1. §). A püspök súlyos okból több személyt is „delegálhat”,

² Vö. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-71165,34.

³ PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI AUTHENTICE INTERPRETANDO, *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico auctus* (Città del Vaticano 1989) 117-118.

akik egymást követik ebben a tisztségben (2. §). Ilyen személyek hiányában vagy a fentiekben leírt akadályoztatásuk esetén a székeskáptalannak helynököt (*vicarius*) kell állítania, aki káptalani helynöki hatalommal veszi át az egyházmegye kormányzását (3. §). Figyelemre méltó, hogy ezt a személyt a kánon nem nevezi káptalani helynöknek, hanem csak azt szögezi le, hogy annak a tisztségnek megfelelő hatáskörrel rendelkezik. Az 1917-es CIC a káptalani helynököt mint a püspöki szék *megüresedése* esetén választandó tisztségviselőt említi (1917-es CIC 432. k. 1. §). Aki az egyházmegye vezetését akadályoztatás esetén a fent idézett kánon szerint átvette, az köteles volt a Szentszéknek mielőbb értesíteni a szék akadályoztatásáról és a tisztség átvételéről (1917-es CIC 429. k. 4. §). Mivel a káptalani helynököt az 1917-es CIC 198. kánonja kifejezetten ordináriusnak és helyi ordináriusnak minősíti, ezért a vele egyenlő hatalmat gyakorló olyan helynököt vagy „delegátust”, aki az egyházmegyét a szék akadályoztatása idején vezette, szintén ordináriusnak hívták. Aki közülük nem volt sem általános helynök, sem a káptalan által megválasztott személy, hanem a püspök által ilyen esetre „delegált” pap vagy püspök, azt általában „helyettes ordináriusnak” (*ordinarius substitutus*) nevezték.⁴ Ennek a szerepkörnek a pontosabb meghatározását az Apostoli Szentszéknek egy 1948. június 29-én kelt rendelkezése tartalmazta, mely azonban nem szerepel az 1983-as CIC forrásokat is megjelölő kiadásában. Erre a dokumentumra alább még visszatérünk.

Az 1917-es CIC 429. kánonjának forrásai között a Pietro Gasparri bíboros által jegyzett és a kánonok forrásaira is utaló kiadás⁵ néhány olyan szöveget jelöl meg, amelyek az Egyházat körülvevő drámai körülmények vagy üldözések kapcsán keletkeztek. Ezek a következők:

a. VIII. Bonifác pápa 1299-ben kelt rendelkezése, mely ennek a pápának a híres dekretális-gyűjteményébe, a *Liber Sextus*ba is felvételre nyert (VI. 1.8.3), azt írja elő, hogy ha a püspök pogányok vagy szakadárok fogságába esik, akkor ne az érsek (metropolita) kormányozza az egyházmegyét, hanem a káptalan vegye át lelkiekben és anyagiakban a kormányzást, mintha a püspök halála miatt a szék megüresedett volna. Mindez csupán addig tartson, míg a püspök ki nem szabadul, vagy az Apostoli Szentszék másként nem rendelkezik. Magának a káptalannak

⁴ Vö. pl. TEMPFLI I., *Sárból és napugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora: 1892-től 1966* (METEM Könyvek 36) ([Budapest] 2002) 149.

⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab E. mo Petro Card. Gasparri auctus* (Typ. Pol. Vat., 1974) 139-140.

kell ilyen esetben mielőbb a Szentszékhez fordulnia. E szöveg szerint akadályoztatás esetén a káptalan mint testület veszi át az irányítást.

b. Lényegében ezt ismétli a Püspökök és Szerzetesek Szent Kongregációjának 1616. január 11-i válasza is.⁶

c. A következő forrásként megjelölt intézkedés a Püspökök és Szerzetesek Szent Kongregációjának 1862. május 3-án kelt határozata.⁷ Ennek kiadására a Nápolyi Királyság 1860-ban történt bukása után került sor. 1860. szeptember 7-én Garibaldi tábornok bevonult Nápolyba. 1860. december 17-én a nápolyi területeket a szárd királysághoz csatolták, majd az egyre szélesedő olasz egység demonstrálásaként Garibaldi és II. Viktor Emánuel király 1861. február 13-án ünnepélyes bevonulást tartott Nápoly városába.⁸ A szentszéki intézkedés azok ellen a székeskáptalanok ellen irányul, amelyek a székiükből elűzött, de még életben lévő püspökök helyére káptalani helynököt választottak, és nem tartották tiszteletben a püspökök által „delegált” személyek tekintélyét. Az így megválasztott káptalani helynököket ez a határozat az egyházi hivatalt jogtalanul elfoglaló betolakodóknak (*intrusus*) nevezi, és érvénytelennek jelenti ki az ilyen választást. Ezenkívül az így megválasztott személyek minden intézkedését is semmisnek minősíti, továbbá különböző egyházi büntetéseket nyilvánít ki, illetve rendel el az effajta „káptalani helynökök” és az őket megválasztó személyek ellen. Ebben a rendelkezésben világosan kitűnik, hogy a püspök által – nyilván későbbi akadályoztatása esete – „delegált” személyek megelőzik a káptalant, vagyis ha ilyen püspöki delegátus van, a káptalan érvényesen helynököt nem választhat.

d. Ugyancsak drámai helyzetben adta ki Boldog IX. Piusz pápa 1864. július 30-án *Ubi Urbaniano* kezdetű apostoli levelét.⁹ A pápai rendelkezés annak nyomán született, hogy az 1863-as lengyel nemzeti felkelés bukása után a cári rendszer a Katolikus Egyházat megpróbálta szétzúzni, sőt ahogy a pápa fogalmaz, a katolikus vallást ki akarta irtani abban az országban (*ad catholicam religionem eodem in Regno... extirpandam*).¹⁰ A pápa nehezményezi, hogy az orosz kormányzat a katoliku-

⁶ SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, *Messanen.*, 11 ian. 1616; kiadása: GASPARRI, P. – SERÉDI, J., *Codicis Iuris Canonici Fontes I-IX* (Romae 1923-1939) IV, 728-729.

⁷ SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, Decr. 3 maii 1862; kiadása: GASPARRI – SERÉDI IV, 968-969.

⁸ CAPPELLI, A., *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo* (Milano 1978, 4. kiad.) 441.

⁹ Kiadása pl.: GASPARRI – SERÉDI II, 987-990.

sokat a „szakadárságba” kívánja kényszeríteni, hogy megsérti, illetve sohasem hajtotta végre teljesen a Szentszékkal kötött megállapodást, hogy akadályozza a kapcsolatokat a pápával és a Szentszékkal, az egyháziak számára az isteni joggal ellenkező esküt ír elő, a katolikus papok ellen lázítja a népet, stb. Kifogásolja a pápa azt is, hogy a katolikus szerzeteseket elűzik rendházaikból, kolostoraikban laktanyát rendeznek be, a katolikus püspököket egyházmegyéjükből eltávolítják, száműzik, a görög katolikusokat pedig erőszakkal kényszerítik a Rómával való közösség elhagyására. Ebben a helyzetben a varsói érseket eltávolították hívei köréből és száműzték, sőt államilag kijelentették, hogy az érseket megfosztják az egyházmegyéjétől. Elrendelték, hogy vele senki nem tarthat kapcsolatot az egyházmegyéből, valamint kijelentették, hogy elegendő az egyházmegye vezetésére kormányzóként az eddigi általános helynök, akit a pápa már korábban püspökké nevezett ki. IX. Piusz először is tiltakozik az ellen, hogy a világi hatóság önhatalmúlag próbálja az egyházmegye vezetését letenni és kijelölni. Ezután felszólítja a papokat és híveket, hogy ne engedelmeskedjenek a cári rendelkezésnek, és továbbra is Zygmunt Feliński¹¹ érseket tekintsék a Varsói Egyházmegye törvényes főpásztorának. Ezután a fent említett általános helynökhöz, Pawel Rzewuskihoz fordul a levél. A pápa kifejezi meggyőződését, hogy ő továbbra is az általános helynök feladatkörében fog működni, és a varsói érseknek mint törvényes főpásztorának fog engedelmeskedni.¹² A rendelkezés hangsúlyos pontja tehát az, hogy egyrészt az állam nem nevezhet ki főpásztort önhatalmúlag, másrészt az akadályozott püspök helyettesítése az általános helynök feladata, akinek tisztsége ilyenkor sem szűnik meg (ellentétben a püspöki szék megüresedésével, amikor az általános helynök megbízása is megszűnik).

e. A források között felsorolt legújabb szöveg a Konzisztoriális Kongregáció 1914. december 6-i nyilatkozata, mely a mexikói keresztényüldözés során előfordult esetekkel foglalkozik.¹³ Szinte az összes püspököt és helyi ordináriust erőszakkal eltávolították egyházmegyéjük-

¹⁰ Uo. 987.

¹¹ Varsói érsek 1862. január 6-tól 1883. március 15-ig. Boldoggá avatták. Vö. FRACEK, T., *Feliński, Sigismondo*, in *Bibliotheca Sanctorum. Prima appendice* (Roma 1987; IV edizione 2004) 475–477.

¹² GASPARRI – SERÉDI II, 988.

¹³ SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Declar. 6 dec. 1914; kiadása: AAS 6 (1914) 698 = GASPARRI – SERÉDI V, 62–63.

ből, vagy akadályozták abban, hogy oda visszatérjenek, illetőleg bebörtönözték vagy menekülésre kényszerítették őket. Ilyenkor néhány székeskáptalan úgy gondolta, hogy káptalani helynököt kell választania. Egyes egyházmegyékben ezt meg is tették. Ezzel „jogtalanul megvonták a püspök általános helynökétől a rendes hatalmat” (*iniuste proinde sublata Vicario generali Episcopi qualibet ordinaria potestate*).¹⁴ A Kongregáció XV. Benedek pápa megbízásából kijelenti, hogy ilyen helyzetben nincs törvényes ok a káptalani helynök választására, ha pedig ilyen választásra sor kerül, az érvénytelen. Viszont megerősíti a levél, hogy ilyenkor is hivatalban vannak a püspökök, akik hatáskörüket személyesen vagy általános helynökük, illetve más általuk delegált pap útján gyakorolhatják, és kell is gyakorolniuk (*integram subsistere Episcoporum auctoritatem quam ipsi, vel per Vicarium generalem vel per alium sacerdotem a se delegatum, exercere possunt ac debent*).¹⁵ Ebben a nyilatkozatban már ki-rajzolódnak az 1917-es CIC 429. kánonjának körvonalai: a püspök akadályoztatása esetén az általános helynök tovább gyakorolja feladatát; a püspök jogosult és köteles – nyilván amikor még erre lehetősége van – más papot (is) „delegálni” helyettesítésére. Ha ilyen személyek léteznek és nincsenek akadályozva, a káptalan érvényesen helynököt nem választhat.

Mint említettük, 1948. június 29-én a Szentszék kiadta a *Nominatio substitutorum* című rendelkezést személy szerint a pápa, XII. Piusz tekintélyével.¹⁶ Ennek értelmében „a kommunista országok” joghatóságuk gyakorlásában várhatóan majd akadályozott püspökeinek „minél hamarabb két helyettes ordináriust (*ordinarius substitutus*) kellett kinevezniük. A megyéspüspök felfüggesztése, letartóztatása, száműzetése vagy olyan mérvű akadályoztatása esetén, amikor levélben sem érintkezhet egyházmegyéjével, ezeknek a helyetteseknek kellett átvenniük az egyházmegye kormányzását, éspedig úgy, hogy a főpásztor elhurcolása

¹⁴ Uo. 63.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Szövegét lásd: TEMPFLI 963-969.

¹⁷ TEMPFLI 149.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Vö. TEMPFLI 149-150. A szentszéki rendelkezés latin szövegét idézi egy nagyváradai egyházmegyei példány alapján TEMPFLI uo. 149-150, 214. jegyz. és 963 (5. sz. függelék): „No-

után a főpásztor első jelöltje lép elő.”¹⁷ Neki is azonnal ki kell neveznie maga mögé (titokban) egy utódot, akinek elég annyit elárulnia, hogy az utána következő utód már ki van nevezve. Vagyis a ténylegesen joghatóságot gyakorló kinevezi az őt követő tartalékos utódját. „Ha az első helyettes ordinárius is valamiképpen akadályoztatva lesz, akkor utána következik a püspök második jelöltje.”¹⁸ Őutána következik az első helyettes ordinárius által kinevezett várakozó, azután a második helyettes ordinárius által ömögé kinevezett pap és így tovább. Ha pedig a püspök akadályoztatása idején meghal, ugyanígy követik egymást a helyettes ordináriusok, feltéve, hogy a káptalani helynök jog szerinti megválasztása a rendkívüli körülmények miatt továbbra sem lehetséges. Aki az egyházmegye kormányzatát így átveszi, annak a kormányzás átvételének tényét – ha lehetséges – mielőbb jelentenie kell az Apostoli Szentszéknek, és szintén kötelessége a maga részéről egy utódnak a kinevezése is, aki a már korábban kijelölt, tartalékban lévő helyettes ordinárius után másodikként veheti át szükség esetén az egyházmegye kormányzását. Mindezek a helyettes ordináriusok a szentszéki rendelkezés értelmében a megyéspüspökökkel azonos jogokkal rendelkeznek, és rendkívüli felhatalmazásaik is vannak, különösen a szentségek kiszolgáltatása területén, amelyeket a szentszéki dokumentum részletesen fel is sorol. Csak a püspöki ordót feltételező cselekményeket nem végezhetik, amennyiben ők maguk nincsenek püspökké szentelve.¹⁹ Ezek alapján a helyettes ordináriusok nem pusztán delegátusok voltak, ahogyan az 1917-es CIC 429. k. 1. és 2. §-a mondja, hanem rendes kormányzati hatalmat gyakoroltak a Szentszék különleges intézkedése alapján. Hogy ez az intézkedés pontosan mikori eredetű, erre az alábbiakban még visszatérünk. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a korabeli Gyulafehérvári Egyházmegyei Hivatal értelmezése szerint, mely az ottani Főegyházmegyei Levéltárban található 14 oldalas emlékeztetőben nyert kifejezést, a helyettes ordináriusok

minatio substitutorum. Episcopi residentiales duos sacerdotes quamprimum nominent, qui quum sedes ob Episcopi captivitatem, relegationem, exsilium aut inhabilitatem ita impedita sit, ut ne per Litteras quidem cum diocesanis libere communicare ipse possit, dioecesis regimen suscipiant, sibi invicem succedendo secundum ordinem ab ipsis episcopis statutum. Iidem sacerdotes episcopo mortuo, unus post alium succedent, quoties ob circumstantias electio Vicarii Capitularis ad normam Iuris impossibilis omnino evadat.

Qui dioecesis regimen, ut supra, suscepit, quam primum, si id fieri possit, Apostolicam Sedem de assumpto munere certiozem reddendam *curet et sacerdotem statim nominet, qui sua vice, alteri iam electo succedat.*

Qui ita regimen obtinent, iisdem obligationibus tenentur, iisdem iuribus fruuntur ac episcopi residentiales et iis facultatibus extraordinariis gaudent, quae infra recensentur, exceptis iis, quae episcopalem characterem exigunt, et hoc ipsi careant.”

joghatósága leginkább „az állandó jelleggel kinevezett apostoli kormányzók... joghatósági körével hasonlítható össze”.²⁰ Ha ilyen a helyettes ordinárius jogállása, akkor egyesek arra is gondolhattak, hogy amennyiben egy helyettes ordinárius mondjuk börtönbe kerül, és ezért akadályozva van hivatala gyakorlásában, akkor ugyan a jegyzékben szereplő következő személy veszi át feladatkörét, de börtönből való szabadulása esetén esetleg joghatósága újra feléled, ahogyan a megyéspüspöké akadályoztatásának megszűntével. Ez az értelmezés Erdélyben ismételtén felbukkan. Amikor Márton Áron letartóztatása (1949. június 21.) után az általa megjelölt két papot, Boga Alajos addigi általános helynököt 1950 májusában,²¹ majd Sándor Imrét 1951. március 10-én²² letartóztatták, Gajdátty Béla, akit Boga Alajos nevezett ki Sándor Imre mögé tartaléknak, nem vehette át az egyházmegye kormányzatát, mert Sándor Imrével egyidejűleg őt is letartóztatták.²³ Így az egyházmegye kormányzása 1951. március 10-től a Sándor Imre által Gajdátty Béla mögé tartaléknak kinevezett Jakab Antalra hárult. Jakab Antal Rómában doktorált kánonjogász volt.²⁴ Elődeitől eltérően, akik még nyilvánosan vették át az egyházmegye kormányzását, ő a Szentszék utasítására²⁵ titokban kezdte el irányítani az egyházmegyét. VIRT László megállapítása szerint ő volt az első titkos ordinárius, „elődei csak addig voltak titokban, amíg várakoztak, hogy sorra kerüljenek”.²⁶ Ebben a pillanatban felmerült azonban a probléma: hogyan lehet egy nyilvánosan működő egyházmegyét úgy kormányozni, hogy titokban maradjon, ki a főpásztor. A Gyulafehérvári Káptalannak az akkor még szabadlábban lévő és működő tagjai azzal az indokkal, hogy nem tudnak a kormányzóról, káptalani helytartót szándékoztak választani, amit a fent idézett források szerint csak akkor lett volna joguk megtenni, ha valóban nincs sem általános helynök, sem más helyettes ordinárius (1917-es CIC 429. k. 3. §). Erre Jakab Antal az érvénytelen választást megakadá-

²⁰ TEMPFLI 150, 215. jegyz.

²¹ Meghalt a máramaroszigeti börtönben 1954. szeptember 14-én, mivel cukorbeteg létére nem kapta meg a betegségének megfelelő ellátást – vö. VIRT L., *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi* (Budapest 2002) 253.

²² Megfagyott 1956. február 29-én Rimnicu Sarat börtönében, ahol magánzárákában tartották, és a mínusz 30 fokban sem fűtöttek – vö. VIRT 254.

²³ Meghalt a nagyenyedi börtönben – vö. VIRT 253-254.

²⁴ 1951. augusztus 24-től 1964. április 16-ig börtönben volt. VI. Pál pápa 1971. december 23-án kinevezte utódlási joggal Márton Áron püspök koadjutorává. 1980. április 2-án vette át a Gyulafe-

lyozandó feltárta előttük joghatóságát, és „kikötötte, hogy utódai már semmiképpen sem jelzik a káptalan számára a megbízásukat”.²⁷ Ez után az eset után Jakab Antal már számított letartóztatására, ami 1951. augusztus 24-én be is következett. Ezután 1951. szeptember 3-án a káptalan szabdlábon lévő tagjai megbízták az állammal jó kapcsolatban lévő Adorján Károly kanonokot azzal, hogy káptalani helynök módjára vezesse az egyházmegye ügyeit. Ez az intézkedés semmis volt, amint az 1917-es CIC 429. k. 3. §-ából következik, ha azt az 1917-es CIC 6. k. 2. pontjának megfelelően a régi jog (saját forrásai), különösen a Konzisztoriális Kongregáció 1914. december 16-án kelt, fent idézett nyilatkozata szerint értelmezzük, mely ilyenkor a káptalani helynök választását kifejezetten semmisnek minősíti.

Ezután azonban Jakab Antal kinevezésének alapján már több tartalék is állt Márton Mózes új helyettes ordinárius mögött. Sorrendjük a következő volt: Kovács Béla, Szilveszter Sándor és Jakab László. 1952 januárjában letartóztatták Márton Mózes és a mögötte várakozó három tartalékot. A negyedikről, Léstyán Ferencről, akit Márton Mózes nevezett ki, a hatóság nem tudott.²⁸ Nem sokkal később Kovács Béla kiszabadult a börtönből, és rendőri felügyelet alatt maradván az állami hatóságok szándékának megfelelően kinevezte saját helynökének Adorján Károly kanonokot, aki az állam bizalmát élvezte. Kánonjogilag egyértelmű volt, hogy a kinevezés érvénytelen, hiszen Kovács Béla még titokban sem vehette át az egyházmegye kormányzását, mert gyakorlatilag Márton Mózesrel egyidejűleg már letartóztatták. Igaz, a tartalékok sorában ő volt az első helyen, ám szabadulása után tartalékos státusza nem éledt fel.²⁹ Főként pedig egy pillanatig sem volt helyettes ordinárius, mert amikor kiszabadult, az egyházmegyét már Léstyán Ferenc vezette titkos ordináriusként, tehát volt főpásztor. A kanonokok viszont újra arra hivatkoz-

hévári Egyházmegye vezetését Márton Árontól. Lemondását 81 éves korában fogadta el a Szezszték 1990. március 14-én. 1993. május 5-én hunyt el.

²⁵ Vö. VIRT 254.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 257.

²⁹ Uo. 257.

tak, hogy nem ismernek semmilyen ordináriust.³⁰

Még radikálisabban merült fel az a kérdés, hogy mennyire azonos a helyettes ordináriusok jogállása a megyéspüspökével vagy az apostoli kormányzóéval, amikor a Szatmári Egyházmegye helyettes ordináriusa, Czumbel Lajos,³¹ aki 1950. május 23-án vette át az egyházmegye vezetését az akkor száműzött Scheffler János püspöktől, a szintén kiválóan képzett egyházjogásztól, 1951. március 10-i letartóztatása után 1956. február 8-án kiszabadult. Ezután Czumbel 1956. február 10-én átvette az egyházmegye vezetését. 1956. augusztus 25-én Pakocs Károly szatmári kanonok jelentést tett Domenico Tardini érseknek, aki pápai államtitkár-helyettes volt. Ebben azt kérdezi, vajon Czumbel Lajos tényleg törvényes ordinárius-e. Pakocs Károly ugyanis Scheffler János püspök általános helynöke volt. 1949. december 17-én azonban perbe fogták. 1950. május 22-én deportálták Scheffler püspököt is, aki azonban előzetesen átadta az egyházmegye kormányzását az első helyen szereplő helyettes ordináriusnak, Czumbel Lajosnak, nem tudván, hogy kényszerszertartózkodási helyéről képes lesz-e levelek útján kormányozni az egyházmegyét. Közben 1950. október 15-én kiszabadult Pakocs Károly általános helynök. Erről értesült Scheffler püspök is, akivel az egyházmegye papjai és hívei nemcsak levelezés útján, de személyesen is kapcsolatot tudtak tartani. Nem volt ugyanis elzárva, csupán kényszerlakóhelyre utasítva. Ezután a püspök postai levélben kérte fel Pakocs Károly vikáriust, hogy vegye át a Szatmári Egyházmegye irányítását. Czumbel Lajos azonban járatlan volt a kánonjogban. Nem is engedelmeskedett a püspök levelének, hanem arra hivatkozott, hogy a helyettes ordinárius jobb pozícióban van, mint az akadályoztatásból éppen visszatért általános helynök. Pakocs Károly meg volt ugyan győződve arról, hogy a helyettes ordinárius csak akkor kormányozhatja az egyházmegyét, ha a püspök vagy annak általános helynöke az 1917-es CIC 429. kánonja szerint akadályoztatva van, mégis a köznyugalom kedvéért szanálta Czumbel intézkedéseit, melyeket a fenti okból érvénytelennek tartott.

³⁰ Uo. 258.

³¹ Rómában tanult a Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként, majd a háború miatt Innsbruckban folytatta tanulmányait. 1916. július 12-én szerzett filozófiai doktorátust. Tanulmányi helye és ideje alapján közel állt Meszlényi Zoltánhoz – vö. TEMPFLI 1115.

³² Személyéről lásd: ERDŐ P., *Magyar kánonjogászok az Egyetemes Egyház történetében*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* 18 (2006) 16-17.

³³ „Jurisdictio ordinarii substituti expirat in momento, quo ep[iscopus] vel vicarius eius generalis,

Ezután fogták perbe 1951. március 10-én Czumbel Lajost is. Ezt követően az általános helynököt is eltávolították az egyházmegye területéről. Ám Scheffler János 1952. március 12-én bekövetkezett halálakor sokak számára bizonytalannak tűnt a jogi helyzet. Számos vizsgálat után Czumbel kanonok 1956-os szabadulását követően senkit meg nem kérdezve, visszavette az egyházmegye kormányzását. Úgy gondolta ugyanis, hogy a helyettes ordinárius joghatósága is feléled szabadulása után, mint a megyéspüspöké. Ezután Pakocs Károly levélben kért jogi tanácsot Magyar Gyula kánonjogász professzortól, aki a római Urbaniana Egyetem tanára volt.³² Magyar professzor azt válaszolta, hogy a helyettes ordinárius joghatósága megszűnik abban a pillanatban, amikor a püspök vagy annak általános helynöke vagy egy következő helyettes ordinárius átveszi az egyházmegye kormányzását.³³ Ekkor már a helyzet tisztázását Pakocs Károlynak is – mint említettük – a Szentszéktől kellett kérnie. Ezt tetézte még az a jogbizonytalanság, amit az okozott, hogy a Szatmári és a Nagyváradi Egyházmegyét hiteles okirat hiányában nem tudták, hogy egyesítettnek kell-e tekinteni vagy sem.

3. Az Esztergomi Főegyházmegye jogi helyzete Mindszenty bíboros letartóztatása és Drahos János halála után

Serédi Jusztinián 1945. március 29-én bekövetkezett halála után az egyházmegye vezetését Drahos János kanonok vette át káptalani helynökként.³⁴ Már ebben a korai időben bizonyos intézkedései kapcsán körlevélben is különleges szentszéki felhatalmazásra hivatkozott.³⁵

Mindszenty József hivatalba lépése után az általános helyzet meglehetősen súlyos volt. Mivel azonban a püspök által akadályoztatás esetére kijelölt helyettes ordináriusok megbízását az 1917-es CIC 429. kánonja nem írja kifejezetten elő, inkább csak a lehetőséget hangsúlyozza, nem meglepő, hogy ilyen helyetteseket megnevező okmány Mindszenty bíborostól 1945-ből és 1946-ból nem ismeretes. Ugyanakkor kétségtelen,

vel subsequens ordinarius substitutus regimen dioecesanum suscepit” – idézi Pakocs Károly levélének hivatkozását TEMPFLI 1021.

³⁴ Ilyen minőségben köszönti a főegyházmegye papságát és híveit 1945. március 31-én kelt körlevelében, vö. *Circulares Archidioecsanae* (Strigonii 1945) 6: 1945. évi II. körlevél.

³⁵ *Circulares Archidioecsanae* (Strigonii 1945) 19: V. körlevél, Nr. 479: „Ad notitiam Ven. Cleri profero me durante munere Vicarii Capitularis e speciali dispositione supremae ecclesiasticae auctoritatis ob extraordinarias circumstantias úti posse omnibus facultatibus Episcopi residentialis propriis.”

hogy az új primás már igen korán hatósági megfigyelés alatt állt, 1946-ból már rendre találhatók jelentések róla az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL).³⁶ A későbbi joghatóság szempontjából azonban a legfontosabb egy gépelt levél másolati példánya, amelyen Mindszenty bíboros neve rövidítve szerepel, gépírással (M.H.P. = Mindszenty Hercegprimás). Nyilván aláírása csak az eredetin volt megtalálható. Ez a levél a Főegyházmegyei Hivatalban gépeléskor készült plusz indigós példánynak látszik, melyet már akkor eljuttattak az államvédelmi hatóságoknak. A levél szövege így hangzik:

*A legteljesebb titoktartással!
Méltóságos és Főtisztelendő Uram!*

Orosz megszállás esetére a pápától kegyesen kapott különleges felhatalmazásra támaszkodva kinevezem Excellenciádat arra, hogy a főegyházmegye kormányzását átvegye abban az esetben, ha az esztergomi szék az én fogságom, letartóztatásom, száműzetésem vagy cselekvőképességem [helyesen: cselekvőképtelenségem] miatt oly mértékben szenved erőszakot, hogy még levél útján sem tudok szabadon érintkezni az egyházmegyebeliekkel. Halálom esetén /Méltóságod, azután Főt. Mészlényi Z. Lajos c. püspök úr ő excellenciája/ legyenek utódaim, ha az orosz megszállás miatti rendkívüli körülmények a káptalani helytartónak az egyházjog szerinti megválasztását teljesen lehetetlenné teszik.

Excellenciád mihelyst a fentiek értelmében átveszi a főegyházmegye kormányzását, nyomban amint lehet igyekezzék az Apostoli Szentszéket a hivatal-átvételtől értesíteni és nevezzen meg egy papot, aki helyette a már kinevezett második nyomába lépjen.

Akik így az egyházkormányzást átveszik, azokat ugyanazok a kötelezettségek terhelik és ugyanazok a jogokat élvezik, mint a megyéspüspök, és ugyanazokat a rendkívüli felhatalmazásokat birtokolják, melyeket a 6290/1944 számú különleges jegyzék felsorol, kivéve azokat, amelyek püspöki hatalmat igényelnek, és ennek ők nincsenek birtokában.

Ha pedig azt a különleges felhatalmazást, melynek alapján a fenti rendelkezést tettem, a Szentszék nem adta volna meg, + az Egyházi Törvénykönyv értelmében minden felhatalmazást átadok Méltóságos és Főtisztelendő Úrnak + beleértve a felhatalmazást tiltott könyvek tartásá-

³⁶ Pl. ÁBTL 3.2.4. K-384/2, 1-6 (1946. szeptember 24.), uo. 7-14 (1946. szeptember 24. - 1948. július 7. stb.).

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-700/30, 1,2. A ferde zárójelek közé tett szövegrész a függékben ferde záró-

nak és olvasásának engedélyezésére, valamint házasságoknak gyökerükben való orvoslására a megszabott rendelkezések szerint.

Ami pedig az országos egyházi ügyeket illeti, ha az idő rövidsége sürget, Méltóságod alkalmas döntéseket hozhat, ha azonban megfelelő idő rendelkezésre áll, értesitse a kalocsai érseket, aki összehíva az egri és székesfehérvári főpásztorokat Méltóságoddal együtt határozza, ami szükséges.

Egyébként...

Esztergom, 1947. június 12

M.H.P.

Még ugyanezen az oldalon egy kiegészítő, alternatív szövegváltozat kapcsolódik a levélhez. Maga a levél fenti formájában Drahos Jánosnak szól. Az alternatív szövegekkel kiegészített változat címzettje nyilvánvalóan Meszlényi Zoltán:

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Úr!

/méltóságos és főtisztelendő Drahos János apostoli főjegyző, általános helytartóm, majd Nagyméltóságú és Főtisztelendő Úr /

+ és méltóságos és főtisztelendő Drahos János általános helytartóm akadályozva van a joghatóság gyakorlásában, arra az esetre most kinevezem Nagyméltóságodat általános helytartómmá átadva minden felhatalmazást az Egyházi Törvénykönyv értelmében, +.³⁷

A fenti levélből adódik, hogy a helyettes ordináriusok állításának az a rendszere, amit az 1948. június 29-én kelt *Nominatio substitutorum* kezdetű rendelkezés tartalmaz, nem volt újdonság, hanem lényegét tekintve már korábban is megadta ezt a megbízást és felhatalmazást a Szent-szék. Az idézett levélből következően még 1944-ben, hiszen a szöveg arra utal, hogy a pápától kapott felhatalmazás „orosz megszállás esetére” szól. Ugyanezt támasztja alá, hogy a levél utal a 6290/1944. számú különleges jegyzékre, ami természetesen szentszéki dokumentum volt, hiszen a főpásztoroknak adott felhatalmazásokat tartalmazta.

Kitűnik a levélből továbbá, hogy Mindszenty bíboros is bízott meg titokban helyettes ordináriusokat már 1947. június 12-én, mégpedig

jelekben álló résszel helyettesítendő abban a változatban, amely Meszlényi Zoltán püspöknek szólt, ugyanígy a két + között szereplő rész is a függelékben két + között álló szöveggel helyettesítendő a Meszlényi püspöknek szóló változatban. E helyütt mondunk köszönetet Dr. Beke Margitnak szíves készségéért, mellyel figyelmünket felhívta erre a dokumentumra.

első helyen Drahos János általános helynököt, második helyen Meszlényi Zoltán segédpüspököt. Eltér azonban az 1948-ban kiadott szentszéki rendelkezéstől, hogy Mindszenty bíboros másodsorban Meszlényi Zoltánt csak arra az esetre jelöli ki helyettes ordináriusnak, ha ő maga (Mindszenty bíboros) meghal, és káptalani helynök megválasztása sem lehetséges. Arról viszont nem szól, hogy az érsek pusztá akadályoztatása esetén is át kellene vennie Drahos János után Meszlényi Zoltánnak az egyházmegye kormányzását. Hogy Drahos János Mindszenty József letartóztatása után általános helynökként vezette az egyházmegyét, az kitűnik a kormányzás átvételét bejelentő körleveléből.³⁸ Az viszont, hogy élt-e azokkal a messzebbmenő felhatalmazásokkal is, amelyeket a helyettes ordináriusok kaptak, további tisztázást igényel. Az 1917-es CIC 429. kánonja alapján mindenestre világos, hogy a püspök akadályoztatása esetén előbb az általános helynök veszi át a kormányzást, és csak akkor következik a helyettes ordinárius, ha az előbbi megoldásra nincs lehetőség. Mindenestre az általános helynöknek a főpásztor akadályoztatása esetén nem kellett nyilvánosságra hoznia helyettes ordináriusi minőségét, mert enélkül is elláthatta a legtöbb kormányzati feladatot. Amire az általános helynök hatásköre nem terjedt ki, ott elég volt esetleg különleges szentszéki felhatalmazásra utalnia, ahogyan ezt Drahos János 1945-ben meg is tette.³⁹ Mindszenty bíboros letartóztatása után, vagyis 1948 végén már a romániai egyházmegyéknek a bukaresti nunciatura által 1948 őszén⁴⁰ elküldött *Nominatio substitutorum* című dokumentum is hatályban volt. Igaz, Magyarországról Angelo Rotta nunciust már 1945-ben kiutasították, így a püspökök a szentszéki képvisellettől eligazítást nem kaphattak, erről az újabb rendelkezésről mégis tudomásuk lehetett.

Ezek alapján lehetséges, hogy vagy maga Mindszenty bíboros még letartóztatása előtt,⁴¹ vagy Drahos János a főegyházmegye kormányzásának átvétele után Meszlényi Zoltán mögé, második helyre – a

³⁸ *Circulares Dioecessanae* (Strigonii 1949) 2 (I. körlevél, Nr. 8914/1948).

³⁹ *Circulares Archidioecessanae* (Strigonii 1945) 19 (V. körlevél, Nr. 479).

⁴⁰ Október 26-án – vö. TEMPFLI 149.

⁴¹ Erre lehetne következtetni az *Emlékirataim* egy megjegyzéséből – lásd alább: 47. jegyz.

⁴² *Circulares Dioecessanae* (Strigonii 1950) (belefüzve oldalszám nélkül!).

⁴³ Az Esztergomi Székesfőkáptalan kanonokja volt 1944. április 22-től, vö. BEKE M., *Esztergomi kanonokok (1900-tól 1985)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 10) (Unterhaching 1989) 119.

főpásztor halála esetére – vagy saját maga mögé első helyre – a bíboros főpásztor további akadályoztatása és a saját kiesése esetére – újabb helyettes ordináriust nevezett ki. További adatok felmerüléséig bizonyos valószínűséggel feltételezhető, hogy ez a személy Gigler Károly volt. Gíglert – bár ez az egyházmegyei körlevelekben nem jelent meg – Drahos általános helynök helyettesé nevezte ki. Drahos halálos betegsége miatt Gigler 1950. június 5-én egy rövid körlevelet is kiadott „Dr. Gigler Károly érseki általános helytartó h[elyettes]” aláírással.⁴² Gigler kanonokot⁴³ – szemben néhány olyan információval, amely szerint csak 1950 júliusában vették őrizetbe⁴⁴ – már 1950. június 17-e, vagyis a káptalani választás előtt letartóztatták.⁴⁵

Eszerint Meszlényi Zoltán Drahos halálával különleges helyzetbe került. Egyrészt ő lett volna a soros helyettes ordinárius, ha Mindszenty bíboros már nem él, és a káptalan nem tud szabadon választani, másrészt Mindszenty bíboros akadályoztatásának idejére nézve is lehetett esetleg helyettes ordinárius Gigler Károly személyében, akit viszont már letartóztattak. A káptalan nyilvánvalóan nem tudott akadályoztatás esetére megbízott és még szabadlábban lévő más helyettes ordináriusról, hiszen ha tudott volna, nem választhatott volna helynököt. Ugyanakkor Meszlényi püspök volt az, aki a választás előtti napon, 1950. június 16-án a kanonokokkal tartott megbeszélésen azt javasolta, hogy elegendő lenne választás helyett Witz Béla budapesti helynök joghatóságát kiterjeszteni az egész egyházmegyére.⁴⁶

4. Meszlényi Zoltán saját értékelése Mindszenty bíboros akadályoztatása idején az egyházmegye kormányzásáról

A fentiekből úgy látszik, hogy Meszlényi Zoltán nem tartotta magát Drahos halálával soron következő helyettes ordináriusnak, hiszen

⁴⁴ Vö. BEKE M., *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892-2006* (Budapest 2008) 230.

⁴⁵ Egy 1950. június 22-én kelt ügynöki jelentés például arról számol be, hogy a „kispapság Dr. Giegler [sic!] letartóztatását megelégedéssel vette tudomásul, mint olyant, ki Drahosnak volt a megbízottja és tanácsadója” (ÁBTL 3.1.9. V-71165/31). Egy másik jelentés az 1950. június 17-i esztergomi eseményekről szólva megjegyzi, hogy Czapik Gyula Meszlényi Zoltán megválasztása kapcsán kijelentette: Megtörténhet, hogy Meszlényivel is az fog történni, mint Gíglerral (vagyis elhurcolják), vö. ÁBTL 0-13.404/1. Egy 1950. június 22-én kelt ügynöki jelentés szerint „már egy hete, hogy Giegler [sic!] letartóztatása óta a hivatali ügyeket nem intézi senki” (ÁBTL 3.1.9. V-71165/27). Ezek szerint Gíglert június 15-én, gyakorlatilag Drahos halálával egyidejűleg tartóztatták le.

⁴⁶ A javaslatot ügynöki jelentés igazolja: ÁBTL 0-13.405/1.

Mindszenty bíboros 1947. június 12-i levele őt csak arra az esetre jelölte Drahos után helyettes ordináriusnak, ha az érseki szék üresedése idején a káptalan nem tud helynököt választani. Tehát Meszlényi jelölése nem vonatkozott a szék akadályoztatásának idejére. Ha arra is vonatkozott volna, Meszlényi nem egyezhetett volna bele abba, hogy a káptalan válasszon *sede plena* helynököt, mert ez érvénytelen lett volna. Hogy más személy (Gigleren kívül, akár Mindszenty primástól, akár Drahos Jánostól) szintén helyettes ordináriusi megbízást kapott volna, mégpedig a szék akadályoztatásának esetére, arról konkrét okiratokkal alátámasztott tudomásunk ez idő szerint nincs. Megjegyzendő azonban, hogy Mindszenty bíboros emlékirataiban tesz általános utalást erre, mégpedig a szövegösszefüggés szerint 1948 novemberére vonatkozólag. Ezt írja: „Intézkedtem arról is, hogy bebörtönzésem után milyen sorrendben kövessék egymást az általános helynöki tisztségben a főkáptalan tagjai.”⁴⁷ Ha lett volna szabadlábon 1950. június 17-én ilyen személy, annak a káptalani választás megakadályozása végett be kellett volna jelentenie saját helyettes ordináriusi minőségét. Ez Gigler elhurcolása után biztos le tartóztatást jelentett volna. Titkos ordináriusként viszont helyettes ordinárius addig nem működött nálunk. Erdélyben is csak Jakab Antal volt az első, aki titokban vette át a kormányzást 1951. március 10. után, és ő is csak szentszéki utasításra lépett a földalatti működés útjára. Ám később neki is a nyilvánosság elé kellett lépnie. Esztergomban tehát vagy nem volt szabadlábon helyettes ordinárius, vagy személyéről senki nem tudott a káptalanból, így Meszlényi Zoltán sem, aki ezt bizonyára bejelentette volna az érvénytelen választás megakadályozása céljából.

Meszlényi püspök tehát a következő jogi megfontolás alapján állt: az 1917-es CIC 429. kánon 1. §-a szerint a megyéspüspököt akadályoztatása esetén első renden az általános helynök helyettesíti, és csak annak hiánya vagy akadályoztatása miatt lép be a helyettes ordinárius,

⁴⁷ MINDSZENTY J., *Emlékirataim* (Budapest 2002) 236. Erről az intézkedésről okiratot nem ismerünk. Kabar Sándor pilisszentlászlói plébános úr szóbeli közlése szerint Dr. Erdős Mátyás hajdani esztergomi spirituális, aki részt vett Mindszenty rendelkezésének közvetítésében, azt mondta, hogy helyettes ordináriusnak Mindszenty bíboros Drahos János után Gigler Károlyt, őutána pedig Meszlényi Zoltán püspököt jelölte meg, minden valószínűség szerint csak szóban.

⁴⁸ VÖ. JONE, H., *Gesetzbuch des kanonischen Rechtes. Erklärung der Kanones I* (Paderborn 1939) 298.

⁴⁹ Ez az állapot az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében is folytatódott 1993 után, azzal a módosulással, hogy amikor a Főegyházmegyei Hivatal Budapestre költözött, a Budapesten működő általános helynök kapta megszorítás nélkül a kinevezést, az esztergomi általános helynök feladata

majd annak hiánya vagy akadályoztatása esetén választhat csupán a káptalan. Márpedig a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozatának kiadása előtt, mely a püspöki helynök tisztségét bevezette (27. pont), több helyütt több általános helynököt is kineveztek egyazon egyházmegyében. Ezt az 1917-es CIC 366. k. 3. §-a tiltotta, bár nagy egyházmegyéek esetén ennek lehetőségét elismerte (uo). A magyarázók szerint, ha több általános helynök volt, ezek feladatukat *in solidum* látták el, vagyis adott esetben bármelyikük köteles volt az egész tisztség ellátására.⁴⁸ Az Esztergomi Főegyházmegyében Esztergomban általános helynök működött, de Budapesten is volt általános helynök, akinek hatásköre azonban csak a fővárosra terjedt ki.⁴⁹ Ez a területi korlátozás bizonyos jogi anomáliát jelentett. Kinevezése szerint a budapesti helynök is általános helynök volt, bár sajátos – nem teljes – értelemben. Ha jogilag általános helynöknek számított volna, akkor át kellett volna vennie az egyházmegye kormányzását. Az általános helynök fogalmának azonban nem felelt meg (vö. 1917-es CIC 366. k. 1. §; 368. k. 2. §), ha valaki csak a terület egy részére kapott joghatóságot.⁵⁰ Ezért Meszlényi Zoltán Witz Béla budapesti helynök joghatóságának kiterjesztését javasolta.⁵¹ Ezek szerint elméletben feltételezte, hogy a budapesti helynök is teljes jogú általános helynök, csak a fővároson kívül a főpásztor a funkciókat az esztergomi általános helynöknek tartotta fenn a kinevezési iratban. Ha viszont Meszlényi püspök Witz Bélát teljes jogú általános helynöknek tekintette volna, tiltakoznia kellett volna a káptalani választás ellen. Ezt azonban – legalább is nyíltan – nem tette meg. Ennek lehetett volna oka az, hogy Witz Béla előzetesen megváltik budapesti általános helynöki tisztségétől. Ám a káptalan nem lett volna illetékes Witz lemondásának elfogadására. Eltérően ugyanis a széküresedéstől, amikor az általános helynök tisztsége automatikusan megszűnik (1917-es CIC 371. k.), az egyházmegye kormányzása pedig – az akkori jog szerint – ideiglenesen a káptalanra száll

viszont csak az egyházmegye vidéki részeire szólt. Ennek a helyzetnek 2003-ban vége szakadt Dr. Beer Miklós esztergomi általános helynök váci megyéspüspöki kinevezésével. Attól fogva az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyének csak egy általános helynöke van, aki Budapesten működik. Az 1950. júniusi állapot szerint Drahos János az egész egyházmegye területére szóló általános helynök volt: *Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno 1947* (Budapestini é.n.) 23: „Vicarius archiepiscopalis pro toto territorio Archidioeceseos”. Witz Béla viszont csak a budapesti helynökség területére kinevezett általános helynök volt: uo. „Vicarius archiepiscopalis generalis in districtu vicariali archiepiscopali Budapestinensi”.

⁵⁰ JONE I, 298.

⁵¹ ÁBTL O-13.405/1 (ügynöki jelentés).

(1917-es CIC 391. k. 1. §), a szék akadályoztatásakor a káptalan egyáltalán nem kormányozza még ideiglenesen sem az egyházmegyét, csupán szükség esetén helynököt választhat. Vagyis Witz Béla budapesti helynökségéről a káptalan előtt nem mondhatott le. Eszerint az ügyben szereplő egyházjogászok, élükön Meszlényi püspökkel, arra gondoltak: a budapesti helynök esetében nem biztos, hogy feladatköre megfelel annak, amit az 1917-es CIC 429. kánonja általános helynökön ért az *egész* egyházmegye kormányzása szempontjából. Az 1917-es CIC 366. k. 1. §-a is arra utal, hogy az általános helynök a püspököt az egész egyházmegye kormányzásában segíti. Márpedig jogkétség esetén még a jogcselekményt érvénytelenné vagy a személyt jogképtelenné tevő törvények sem voltak kötelezők (1917-es CIC 15. k.), vagyis a kormánynak az általános helynök által történő átvételét előíró rendelkezés (1917-es CIC 429. k. 1. §) sem, ha jogilag kétes volt, hogy az adott személy – Witz Béla – általános helynöknek számít-e vagy sem. Ebből érthető, hogy Meszlényi Zoltán Witz Béláról – egy ügynöki jelentés szerint – még 1950. június 17. után is úgy beszélt, mint „helytartóról”.⁵² Tehát Witz Béla nem budapesti helynökségéről, hanem csak a káptalan által végzett helynökké választásának elfogadásáról mondott le. Ezt viszont a káptalan előtt is megtehetette.

1950. június 17-én ugyanis a káptalani választás Witz Béla mellett szólt (11-ből 8 szavazattal), aki azonban nem vállalta el a helytartói tisztséget, „lemondott” róla betegségére és hozzá nem értésére hivatkozva.⁵³ A betegség és a hozzáértés hiánya a kánonjogban közismert oka volt a hivatalról (és így természetesen az arra történt megválasztásról) való lemondásnak.⁵⁴ Witz Béla esetében azonban a járatlanságra való hivatkozás kevésbé meggyőző, hiszen a budapesti helynök tisztségét már 1944 óta ő töltötte be.⁵⁵

Ezután Meszlényi püspök vállán nyugodott az egész helyzet terhe és feszültsége. Ez akkor sem lett volna könnyű próbatétel, ha nem avatkoznak be az állami hatóságok. Ez azonban több csatornán keresztül is

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-71165/23.

⁵³ ÁBTL 3.1.9 V-71165/33.

⁵⁴ Ezt ősi emlékeztető verse is tartalmazta: „Debilis, ignarus, male conscius, irregularis, - Quem mala plebs odit, dans scandala cedere possit” – vö. PRÜMMER, D. M., *Manuale Iuris Canonici* (Friburgi Brisgoviae 1933, 6. kiad.) 115, q.83, 7. jegyz.

⁵⁵ BEKE, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága* 812.

⁵⁶ ÁBTL O-13405/1, 2. old.

megtörtént. Balázs Lajos plébános, Balogh István páterre és a Belügyminisztériumra, illetve a kormányra hivatkozva közölte, hogy a hatóságok Beresztóczy Miklós megválasztását kívánják.⁵⁶ Czapik Gyula egri érsek és Dudás Miklós hajdudorogi püspök pedig ugyancsak Beresztóczy megválasztását sürgette. Dudás arra is hivatkozott, hogy a börtönben beszélt Mindszenty bíborossal, akinek ez a kifejezett kívánsága.⁵⁷ Meszlényi püspök a káptalanban a helynökválasztás előtt, Drahos temetése után kijelentette, hogy „feltűnőnek tartja Dudás látogatását a primásnál másodízben, mert tudomása szerint, Dudás és Mindszenty nem álltak szoros kapcsolatban”.⁵⁸ Meszlényi hozzátette, hogy a primás ilyen üzenetét nem szabad figyelembe venni, hiszen voltak már korábbi hasonló üzenetei is, melyeket szintén nem vettek figyelembe. Ezen üzenetek ellen szólt a primásnak az az irata is, amelyet még letartóztatása előtt készített, és amelyben kijelentette, hogy ne vegyenek komolyan semmit abból, amit a börtönből esetleg írni fog.⁵⁹ Így a káptalan nem adott hitelt az üzenetnek. Az azóta feltárt források igazolják, hogy a káptalan aggodalma teljesen indokolt volt.⁶⁰ Egyébként kánonjogilag abszurdum is lett volna, hogy a káptalan a püspök akadályoztatása miatt úgy válasszon helynököt, hogy ebben a püspök ilyen állapotában adott útmutatásait vagy utasításait követi. Hiszen ha a püspök szabad akaratnyilvánítását közölni tudja a káptalannal, akkor nincs akadályozva (vö. 1917-es CIC 429. k. 1. §). Vagyis akkor helynök sem választható.

Tudomásunk van azonban Meszlényi püspöknek egy másik kifogásáról is, amelyet a választás előtt a káptalanban megfogalmazott. A Beresztóczy megválasztását követelő állami sürgetés hatására kijelentette: a káptalani ülés zavaros és lehetetlen helyzetbe került, mivel már nincs meg a választás szabadsága, és ezért felmerül a kérdés, hogy meg lehet-e a választást tartani.⁶¹ Mivel Witz Béla, aki előzetesen már többséget kapott, de nem fogadta el megválasztását, kijelentette, hogy továbbra se hajlandó a mellette szóló választást elfogadni, ezért az állami akaratról szóló

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-71165/33.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-71165/34.

⁵⁹ ÁBTL O-13415/1, 4. old.

⁶⁰ Vö. SOMORJAI Á. – ZINNER T., *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez* (Budapest 2008) 106.

⁶¹ ÁBTL O-13514/1, 4. old.

üzenetek „figyelman kívül hagyásával” újabb választást végeztek.⁶²

Ha ez alkalommal Beresztóczyt választották volna, jogos lett volna Meszlényi püspök aggodalma a választás érvényességét illetően, mivel az 1917-es CIC 166. kánonja kimondta, hogy a laikusi beavatkozás hatására, nem szabadon végzett választás érvénytelen. Tudhatták ezt a kanonokok is. Így esett a választás Meszlényi Zoltánra, *aki az eredményt azért fogadta el, hogy érvényesen kijelölt főpásztora legyen az egyházmegyének.*

Hogy az állami nyomásra, az egyházi törvények ellenében tisztiséget elfoglalni egyházi szempontból érvénytelen és büntetendő, azt az Apostoli Szentszék 1950. június 29-én kelt határozata is hangsúlyozza. Az ilyen esetekre a dekrétum szerint XII. Piusz pápa az Apostoli Szentszéknek sajátos módon fenntartott, önmagától beálló kiközösítést rendelt.⁶³ A Szentszék intézkedését általánosnak és megelőző jellegűnek tekinthetjük. Kiadására nyilván a kommunista országokban történt események miatt került sor.

A választás elfogadása után Meszlényi Zoltán püspököt (minden bizonnyal 1950. június 29-én) elhurcolták. Egyelőre nincs igazolható ismeretünk arról, hogy rövid, 12 napos káptalani helytartói működése alatt nevezett-e ki akadályoztatása esetére egy vagy több helyettes ordináriust. Mindenesetre az események által megrendített és létszámában megfogyatkozott (a letartóztatott Meszlényi Zoltán is kanonok volt) esztergomi káptalan 1950. július 5-én megválasztotta Beresztóczyt „káptalani helytartóvá”.⁶⁴ Ha volt Meszlényi által megbízott helyettes ordinárius, az illető ezt a megbízatását nem hozta nyilvánosságra. Mindenesetre az egyházmegye Beresztóczy által való vezetése törvényességét már a választás szabadságának hiánya miatt is kétségbe lehetett vonni. Mindez azonban jelentőségét veszítette azáltal, hogy a Szentszék Hamvas Endrét hamarosan (1950. július 18-án)⁶⁵ az Esztergomi Főegyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki csanádi püspöki tisztségének megtartása mellett. Hamvas Endre 1950. október 1-én kelt első esztergomi egyházmegyei⁶⁶ körlevelének elején teljes latin szövegében közli a Zsinati Kongregáció fent említett 1950. június 29-i dekrétumát. Az ő kinevezésével minden esetleges helyettes ordinárius, illetve érvényesen vagy érvénytelenül megválasztott káptalani helytartó hivatalát veszítette, hiszen az általános

⁶² Uo.

⁶³ SACRA CONGREGATIO CONCILII, Decr. *Catholica Ecclesia* (De ecclesiasticis officiis et beneficiis canonice instituendis seu providendis) 29. junii 1950.

⁶⁴ Ezt 1950. július 22-én kelt körlevelében közli az egyházmegye papságával: *Circulares Dioece-*

helynök, illetve ezek a további személyek a püspök akadályoztatása esetén az egyházmegyét csak akkor vezethették, ha az Apostoli Szentszék másként nem rendelkezett (1917-es CIC 429. k. 1. §). Egy ilyen eltérő szentszéki rendelkezés legtipikusabb példája pedig az apostoli kormányzó kinevezése volt.⁶⁷

5. Következtetések

A fentiekből az alábbi egyházi jogi jellegű következtetések adódnak:

1. Magyarországon is elindult a helyettes ordináriusok kinevezésének folyamata. Ezt Mindszenty bíboros fenti levele igazolja.

2. Mindszenty bíboros 1947. június 12-én, vagyis még a Szent-szék 1948-ban kiadott *Nominatio substitutorum* című rendelkezése előtt nevezett meg két helyettes ordináriust. A kinevezés jellege eltért attól, amit később a szentszéki okmány megjelölt, hiszen a helyettesek nevezése a főpásztor halála és a káptalan cselekvőképtelensége esetére szólt, noha említést tett az érsek fogságáról és cselekvőképtelenségéről is. Ám az érsek akadályoztatása esetére csak az általános helynököt jelölte helyettes ordináriusnak, mögé második helyre senkit nem állított. Minthogy az egyetemes jog szerint a főpásztor akadályoztatása idején amúgy is az általános helynök vezette volna az egyházmegyét, a primási rendelkezés ezen részének az értelme csak az lehetett, hogy az általános helynök szélesebb körű jogokat gyakorolhasson, mint ami pusztán helynöki tisztsége alapján megillette volna. Mindszenty levelének második bekezdése, mely arra utal, hogy helyette a levél címzettje „a fentiek értelmében átveszi a főegyházmegye kormányzását”, az adott levél összefüggésében a főpásztor halálának esetére utal, hiszen az újabb pap megnevezését azért rendeli el, hogy az majd szükség esetén „a már kinevezett második nyomába lépjen”. Ez a már kinevezett második Meszlényi Zoltán volt, de az ő kinevezése a levél óvatossága vagy technikai hibája miatt csak Mindszenty halála esetére szólt.

3. Mindszenty bíboros helyettes ordináriusokat rendelő leveléből az látszik, hogy a főpásztor bizonytalanságban volt a pontos jogi helyzet

sanae (Strigonii 1950) 29-30 (X. körlevél).

⁶⁵ Meszlényi Zoltán Lajos életrajza, in *Alázatos szolgálat. Dr. Meszlényi Zoltán Lajos szentbeszédei* (összeállította Történelem Bizottság; Don Bosco Kiadó, Budapest 2007) 40.

⁶⁶ *Circulares Dioecesanae* (Strigonii 1950) 31 (XI. körlevél, Nr. 4498).

⁶⁷ Vö. pl. JONE I, 341.

felől, hiszen azt írja: „ha pedig azt a különleges felhatalmazást, melynek alapján a fenti rendelkezést tettem, a Szentszék nem adta volna meg...”.

4. Meszlényi Zoltán magatartásából egyértelmű, hogy Drahos János halálakor nem tekintette magát helyettes ordináriusnak, hiszen akkor tiltakoznia kellett volna a káptalani választás megkezdése ellen. Mindszenty bíboros fent idézett levele alapján nem is tekinthette magát ordináriusnak, mert őt a főpásztor csak a saját halála esetére nevezte meg.

5. Witz Béla budapesti általános helynököt Meszlényi Zoltán nem tekinthette a jog szerinti teljes értelemben vett általános helynöknek, ezért legalábbis jogkétség címén nem érezte magát kötelesnek, hogy erre hivatkozva tiltakozzék a választás megtartása ellen.

6. Meszlényi püspök előzetesen teljes joggal tiltakozott Beresztóczy Miklós esetleges megválasztása ellen, hiszen ez a választás az állami nyomás miatt nem lett volna szabad, és így érvénytelen lett volna.

7. Gigler Károly helyettes általános helynök szerepét esetleg fel lehetett volna fogni helyettes ordináriusi funkciónak. Erre Gigler kaphatott kinevezést magától a prímástól 1848. december 26-a előtt. Az ő ilyen kinevezésére Drahos Jánosnak is mindenképpen joga lett volna, függetlenül Mindszenty bíboros 1947. június 12-i levelétől. Ezt a jogot és feladatot ugyanis az Apostoli Szentszék 1948-ban kiadott *Nominatio substitutorum* című rendelkezése megadta. Gigler Károly funkciója azonban a káptalani választásnak nem lehetett jogi akadálya, hiszen őt már a választás előtt letartóztatták.

8. Az egyházmegye vezetésének törvényes folytatása Meszlényi püspök letartóztatása után veszélybe került, de ezt az Apostoli Szentszék Hamvas Endre apostoli kormányzói kinevezésével megoldotta. E kinevezésből érzékelhető, hogy a Szentszék XII. Piusz pápa idején is nagy erőfeszítéseket tett az egyházmegyék törvényes kormányzásának biztosítására. Erre szükség is volt, hiszen ahol a latin szertartású Katolikus Egyház elvileg hivatalosan, az állam által is elismerten működhetett, óriási feszültség és technikai nehézség származott abból, ha titokban kellett tartani, hogy a nyilvánosan is működő szervezetnek ki a Szentszék által elismert vezetője. Ezért Magyarországon a Szentszék ekkor nem adott utasítást a helyettes ordináriusok titkos működésére. Erre még nem is kényszerült rá, mivel több felszentelt püspök szabadlábon volt, és vezette egyházmegyéjét, továbbá mivel az állami hatóságok is eltűrték –

⁶⁸ VIRT 253.

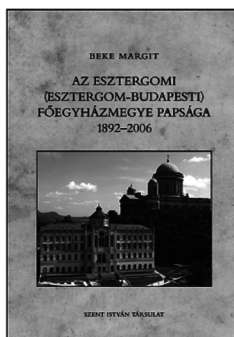
⁶⁹ VIRT 260.

legalább is bizonyos személyek – apostoli kormányzónak való kinevezését. Romániában az 1950-es évek elején nem volt püspök szabadlábon, a titkos egyházkormányzat gondolata nem csupán a betiltott görög katolikusok esetében, de a legálisan létező latin szertartású egyházmegyék esetén is felmerült. Azt azonban, hogy ki az ordinárius, a nunciátúra számon tartotta. Csak annak megszüntetése után, 1952-től⁶⁸ kezdődött az igazi jogbizonytalanság, mely oda vezetett, hogy a titkos ordináriusok hősies helytállása ellenére például a Gyulafehérvári Egyházmegyének „1954 decembere és Márton Áron hazatérése, 1955 márciusa között *valószínűleg* már nem volt titkos ordináriusa”.⁶⁹ A Szatmári Egyházmegyében is jogbizonytalanság alakult ki az ordinárius személye körül Czumbel Lajos esetében (lásd fent).

9. Mindezekben a helyzetekben döntő fontosságú volt a pontos kánonjogi tájékozottság, melynek megtestesítője az Esztergomi Főegyházmegyében éppen Meszlényi püspök volt. *Ő azért vállalta a káptalani helynökséget, amely miatt elhurcolták és igazi vértanúhoz illő halált szenvedett, mert csak így látta biztosítva az egyházmegye kánonjogilag érvényes és törvényes vezetését.*

10. Az üldöztetés vagy elnyomás körülményei között kialakuló rendkívüli állapotra a kánonjog rendszerének egésze nincs teljes mértékben felkészülve, így adott esetben rendkívül magas szintű és kreatív egyházi tudás szükséges a felmerülő problémák⁷⁰ megoldásához.

⁷⁰ Vö. pl. ERDŐ P., *Probleme der synodalen Organe mit Leitungsgewalt in der Kirche. Die Folgen der Untätigkeit der Bischofskonferenz im Bereich der Rechtssetzung*, in REES, W. (Hrsg.), *Recht in Kirche und Staat. Joseph Listl zum 75. Geburtstag* (Berlin 2004) 155-161.

BEKE MARGIT

*Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti)
Főegyházmegye papsága
1892–2006*

Beke Margit életrajzi lexikona rendkívüli munka, amelyhez hasonló több mint száz éve nem jelent meg. A kötet egybegyűjti az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegyében 1892–2006 között szolgáló papok, plébánosok életrajzát. A kötetben helyet kaptak azok a papok is, akiket más egyházmegyében szenteltek föl, de a vizsgált időszakban az Esztergom-Budapesti Egyházmegye kötelékébe kerültek. Jelen mű nem csupán az adatok összegyűjtésére törekedett: az életrajzokból következtetni lehet arra, hogyan érvényesül a krisztusi küldetés: „Tanítsatok minden népet!” A plébánosok mellett a kötet felsorakoztatja azokat a személyiségeket is, akik káplánok, teológiai tanárok, hittanárok, vagy rétegpasztorációs lelkészek lettek. A papság sorából többen prímási, érseki, püspöki méltóságot viseltek; nem kevesen tudósok, írók, művészek, főként pedig kiváló lekipásztorok voltak, akikre büszke lehet az Egyház és a társadalom. 832 oldal, keménytáblás. Ára: 4800 Ft

Szent István Társulat – <http://www.stephanus.hu>